

architektonické výzdoby se pokusím představit po uzavření stavby, až jejich výčet bude pro tento čas ukončen.

POZNÁMKY

- 1) Z historie konání oslav v paláci je známo, že při shromážděních v reprezentačních místnostech byla v prvním patře pod sály budována výdřeva. Obavy vyvolávalo silné pronešení podlah a houpavý pohyb při chůzi i několika osob.
- 2) Viz vyjádření PÚPP čj. 6676/93/Solař, Janiš z 26. 7. 1993.
- 3) D. Líbal, M. Vilimková a kol.: SHP č. 56/IV, SÚRPMO 1973; je zpracován velmi podrobně, je zejména svými rozsáhlými citáty z archivních pramenů zdrojem možnosti konfrontovat popisované s nalezeným. Je také hlavním historickým pramenem pro tuto dílčí zprávu.
- 4) Zde je bohužel nutné konstatovat, že pověřený restaurátor, byť držitel oprávnění podle § 14 odst. 8 zák. č. 20/1987 Sb. o státní památkové péči, neprovedl průzkum dostatečně a teprve po PÚPP vyvolané změně restaurátora byly učiněny některé zajímavé nálezy malířské výzdoby v dalších připravovaných etapách stavby. Jediné, co nás může utěšovat, je opatrnost, se kterou jsme se přesto k předpokládaným, ale nenalezeným malbám chovali, takže možnost jejich nalezení v první etapě stavby (východní křídlo) zůstává dalším generacím. S jejich odkrýváním a restaurováním se stejně nepočítalo, jak z hlediska metody opravy, kde jsme se rozhodli pro ctění novějších, esteticky kvalitnějších úprav, tak i z hlediska finančního.
- 5) J. Kettner, Dějiny Pražské arcidiecéze v datech, nakl. Zvon, 1993, s. 79.
- 6) SHP, kap. IV, s. 67, v roce 1847.
- 7) SHP, kap. I, s. 24.
- 8) SHP, kap. I, s. 14.
- 9) SHP, kap. I, s. 13.
- 10) M. Mysliveček, Panoptikum symbolů, značek a znamení, Praha 1994, heslo „medvěd“ (s. 154) a heslo „vlk“ (s. 260).

ANREGENDE FUNDE IM ERZBISCHÖFLICHEN PALAIS IN PRAG

Das Palais der Erzbischöfe in Prag-Hradschin, Kon.-Nr. 56-IV befindet sich in der Generalinstandsetzung, die vom Zustand einiger Tragekonstruktionen, besonders der Decken unter dem zweiten Stock und der des Südrisalits hervorgerufen wurde. Das Palais mit seiner interessanten Baugeschichte und -entwicklung verdeckt unter neueren Umbauten erhaltene Beweise von früheren Bauphasen und derer Gestalt seit Mittelalter her. Die erzbischöfliche Residenz wurde auf diesem Ort vom Kaiser Ferdinand I. 1561 errichtet; der erste in ihr residierende Erzbischof war Anton Brus von Müglitz, der die Bauarbeiten im ehemaligen Haus Fridolin Griesbeck von Griesbach, Sekretärs der Böhmisches Kammer, in Angriff nehmen liess. Auch das Haus von Griesbeck entstand aber durch den Umbau, denn ursprünglich hatten sich auf der Baustelle des jetzigen Palais mehrere gotische Häuser befunden. Während der Instandsetzungsarbeiten entdeckt man ältere Konstruktionen, die die Gestalt und Anlage der ersten erzbischöflichen Residenz genauer erklären und die aber weitere bisher nicht gestellte Fragen hervorgerufen. Der erhaltene Balken von einer spätgotischen Decke im Nebenraum zusammen mit der erhaltenen Sgraffitofassade an der Ostwand im Raum darunter (der Risalit des Presbyteriums wurde für die Sakristei offensichtlich auch im Erdgeschoss nachträglich breiter gemacht), ruft die Zweifel über der ursprünglichen Lokalisierung der Kapelle hervor, die gewiss in der Residenz gewesen sein muss. Die jetzige Kapelle wurde nachweislich erst 1599 unter Erzbischof Berka von Duba und Leipa errichtet. Die zu diesen Überlegungen führenden Teilerkenntnisse werden auch während weiterer Etappen ergänzt. Dabei werden auch die Hypothesen von der Erstlokalisierung der Kapelle entweder bestätigt oder widerlegt. Außerdem neue Funde rufen neue Fragen hervor.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Prag, Hradschiner Platz, Situation mit dem eingezeichneten Erzbischöflichen Palais.

Abb. 2: Prag, das Erzbischöfliche Palais, Erdgeschoss unter der Sakristei, Ostwand des „gotischen Gemachs“ (Aufnahme von D. Sedláková, 1996).

Abb. 3: Prag, das Erzbischöfliche Palais, Erdgeschoss unter der Sakristei, Südwestwand des Risalits (Aufnahme von D. Sedláková, 1996).

Abb. 4: Prag, das Erzbischöfliche Palais, Teil des Erdgeschosses im Ostflügel unter der Kapelle (Gezeichnet von D. Sedláková, 1996).

Abb. 5: Prag, das Erzbischöfliche Palais, Teil vom 1. Stockwerk im Ostflügel, Kapelle, benachbarte Räume, wahrscheinliche Situation der Bibliothek (Gezeichnet von D. Sedláková, 1996).

Abb. 6: Prag, das Erzbischöfliche Palais, Balkenprofil von einer spätgotischen Holzdecke (Gezeichnet von D. Sedláková, 1996).

Abb. 7: Prag, das Erzbischöfliche Palais, Schluss des spätgotischen Profils des bemalten Balkens über der Kapelle, Ostflügel, 2. Stockwerk (Aufnahme von D. Sedláková, 1996).

Abb. 8: Prag, das Erzbischöfliche Palais, Hypothetische Situation der früheren Kapelle - Lokalitäten 1 und 2 (Gezeichnet von D. Sedláková, 1996).

Abb. 9: Prag, das Erzbischöfliche Palais, Sogenanntes Lusthaus, Erdgeschoss, 1. und 2. Stockwerk im ursprünglichen Zustand.

(Übersetzung J. Noll)

K PŮVODNÍ PODOBĚ GOTICKÝCH KOSTELŮ V ŘEČICI A DOLNÍM MĚSTĚ

JAN SOMMER

Nevelké vesnické kostelíky v Řečici (okr. Pelhřimov) a v Dolním Městě (okr. Havlíčkův Brod) si již vysloužily pozici v naší uměleckohistorické literatuře. O pozornost odborníků se v neposlední řadě zasloužila malebnost zchátralých staveb, obklopených malými hrbitůvky, na nichž jakoby se na několik staletí zastavil čas. Hlavní zájem však přeci jen vyvolaly gotické nástěnné malby, objevené a restaurované ve 40. letech 20. století.¹⁾ Stavby samotné se pak staly pojmem jako výjimečně dobře dochované příklady středověkého venkovského církevního stavitelství.

Úvahy o románském původu sakristie v Dolním Městě byly závčas odmítnuty.²⁾ Byl však prokázán těsný vztah mezi oběma stavbami, kostelem v Loukově (okr. Havlíčkův Brod) a stavební činností na lipnickém hradě v první polovině 14. století.³⁾

Následně byla zjištěna existence suterénu - ossaria - pod sakristií v Dolním Městě⁴⁾ a pozůstatků neznámé románsko-gotické stavby, použitých druhotně ve zdech kostela v Řečici.⁵⁾ Poutavost řečického kostelního areálu zvyšuje mohutný obvodní příkop s valem.

Přesto však podrobnější průzkum poskytl další zjištění o stavebním vývoji obou kostelíků a přispěl i poznatky z hlediska typologického.

Jednoduchou dispozici kostela v Řečici tvoří obdélná plochostropá loď, pravouhlé presbyterium mírně protáhlé severojižním směrem, zaklenuté křížovou žebrovou klenbou, a obdélná valeně zaklenutá sakristie, přiléhající k severní stěně presbyteria.

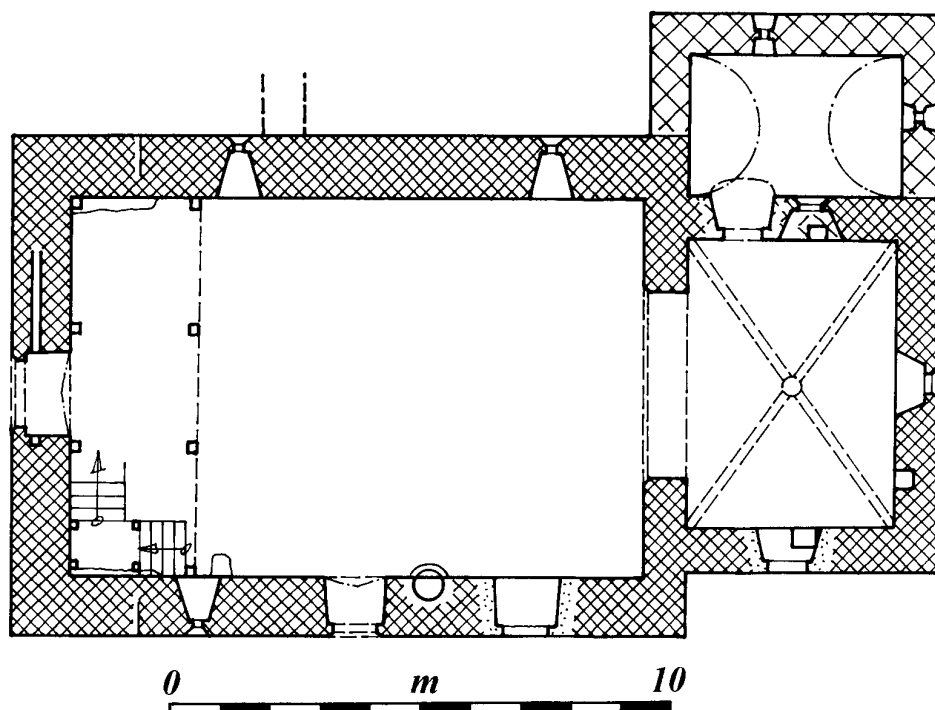
Zdivo stavby je z lomového kamene, nároží jsou většinou armována žulovými kvádry, dodatečné vyzdívky omezeného rozsahu jsou cihlové. Povrch zdiva na exteriéru částečně pokrývá starší omítka. V severní i jižní stěně je nad terénem zachován nízký úsek kvádrové armatury ve vzdálenosti 250-260 cm od západních nároží lodi. Patrně jde o pozůstatek nároží původně kratší lodi. Hlavní vstup je v ose

západního průčelí. Boční portál je situován asi ve středu jižní stěny lodi. V severní stěně lodi jsou dvě vysoko položená drobná obdélná okénka s hrotitým záklenkem. V jižní stěně lodi se zachovalo jen jedno takové okénko při západním nároží. Původní okno ve východní stěně presbyteria se svým tvarem odlišuje od drobnějších okének v lodi. Obdélná sakristie přiléhá k severní stěně presbyteria a severovýchodnímu nároží lodi na spáru. Průzor východního okénka nepravidelného tvaru je vytesán z jediného kusu kamene.

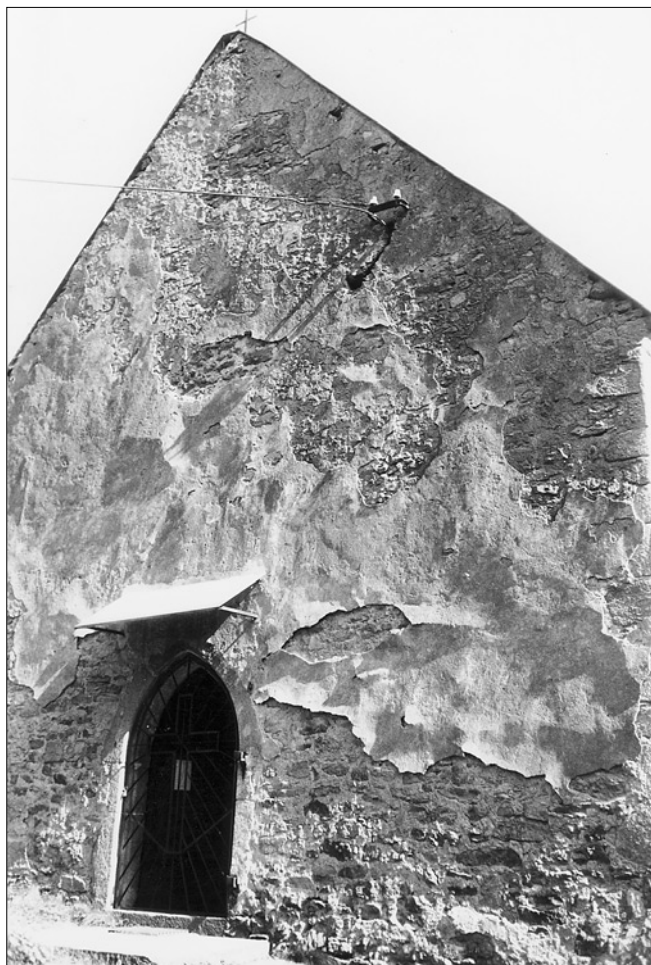
Východní okénko presbyteria má rozměrný vnitřní výklenek s půlkruhovým záklenkem a strmě sklopenou lavicí. Stejně okénko se nachází v severní stěně presbyteria; míří však do podkrovní sakristie. Ze souvislosti okolních nástěnných maleb je zřejmé, že v době výmalby bylo severní okénko zazděno a rovněž překryto omítkou s malbami. Zazdění okénka jistě souviselo s přístavbou sakristie.

Západní štít střechy lodi je vyzděn z lomového kamene. V jeho zdivu je několik prohlubní. Asi uprostřed plochy štítu je hluboká mírně rozevřená nika převýšeného tvaru se zaobleným záklenkem. Její zadní stěnu tvoří kruhové okénko ve tvaru gotického trojlistu, vytesané z jednoho kusu kamene. Kružba je vsazena do vnějšího lince štítového zdiva. Zevně však nemohla být dříve zpozorována, protože je vyplněna zazdívkou a zakryta omítkou. Spodní lavice vnitřní niky je nepravidelně vylámana. Na bocích okenního výklenku jsou zachovány zbytky malty snad z původní omítky. Není jasné, zda dvě rozměrnější kapsy ve zdivu po stranách okénka v úrovni spodní hrany okenního výklenku nějak souvisejí s konstrukcí původního krovu. Jižní z těchto kapes však prokazatelně prochází celou tloušťkou zdiva štítu (cca 95 cm). Horní hrany štítu si pod nynější krytinou zachovaly původní osazení, o něž byla opřena původní střešní konstrukce. Vnější hrana štítu přesahovala nad plochu původní střechy. Existence rozety ve štítu i shoda tloušťky štítu se silou západní zdi lodi se zdá nasvědčovat předpokladu, že loď původně byla otevřena do krovu, či do něj přesahovala bedněnou klenbou. Těsný pravoúhlý průchod východní štítovou zdí je armován druhotně použitými architektonickými články. Zdivem procházejí dva větší čtvercové otvory, které snad souvisely se starší konstrukcí krovu presbyteria.

Vznik nynějšího kostela klade uměleckohistorická literatura shodně do doby kolem roku 1300. Vzhledem k nepravidelnostem ve zdivu západní části lodi a k rozdílnému řešení gotických okének lodi a presbyteria nelze vyloučit složitější průběh stavebního vývoje ještě během 14. století. Zatím není jasné, jsou-li oba v detailu odlišné portály lodi navzájem současné. Okénko v západním štítu lodi zřejmě nasvědčuje úmyslu řešit loď jako otevřenou do krovu nebo

Obr. 1: Řečice (okr. Pelhřimov), kostel Nejsvětější Trojice. Schéma půdorysu. Křížkovaně vyznačeno gotické zdivo dvou stavebních fází 14. století, řídkým křížkováním sakristie, vystavěná kolem roku 1400, tečkovaním barokní doplňky (kresba J. Sommer, 1995).

Obr. 2: Řečice (okr. Pelhřimov), kostel Nejsvětější Trojice. Západní stěna lodi (foto J. Sommer, 1995).

Obr. 3: Řečice (okr. Pelhřimov), kostel Nejsvětější Trojice. Kružba zazděného okénka v západním štítu střechy lodi, pohled z podkroví (foto J. Sommer, 1995).

ji opatřit bedněnou klenbou přesahující do krovu. Nemůžeme však určit, zda byl tento záměr realizován. Kolem roku 1400 byla přistavěna sakristie, spojená s presbyteriem nově proraženým portálem. Asi současně bylo zazděno severní okénko presbyteria. Do jeho spodní části bylo vsazeno jednoduché sanktuarium. Interiér presbyteria a značné části lodi pokryly nástěnné malby, odhalené a restaurované roku 1940. Nejspíše po poničení kostela ve třicetileté válce vznikl v 17. století nynější krov lodi. Uprostřed krovu lodi se tyčil dřevěný sanktusník, v neznámé době opět odstraněný. Snad ještě v 17. či v 18. století byla proražena dvě větší okna na jižní straně kostela.

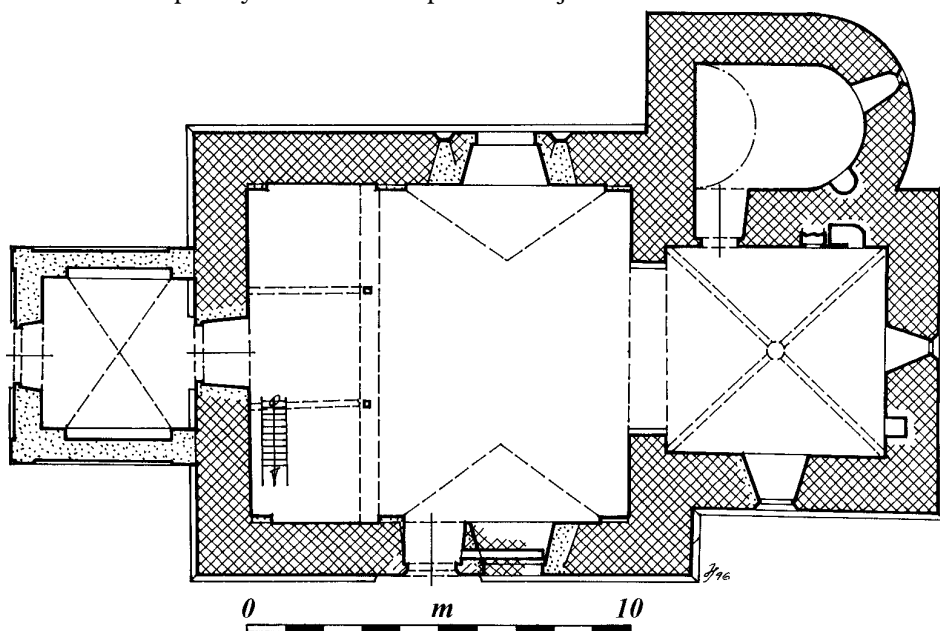
V budoucnu by kostel měl být sledován zejména s ohledem na možnost archeologických výzkumů. Jedině tímto způsobem totiž bude možno ověřit či vyloučit existenci starší kamenné stavby, předpokládané prodloužení nynější lodi během stavby a určit případný postupný vznik lodi a presbyteria.

Také dosavadní vědomosti o kostele v Dolním Městě bylo možné nyní doplnit. Stavba má obdobnou dispozici jako kostel v Řečici, presbyterium je však čtvercového půdorysu, loď je kratší a sakristie je na východě zakončena neodsazenou apsidou. K Řečici odkazuje téměř shodné tvarování okének a vyžlabených konzol, podírajících přesahující paty střešních štítů. Pokročilejší forma ostění jižního portálu lodi v Dolním Městě zřejmě souvisí s jeho dodatečným osazením před původní portálovou nikou.

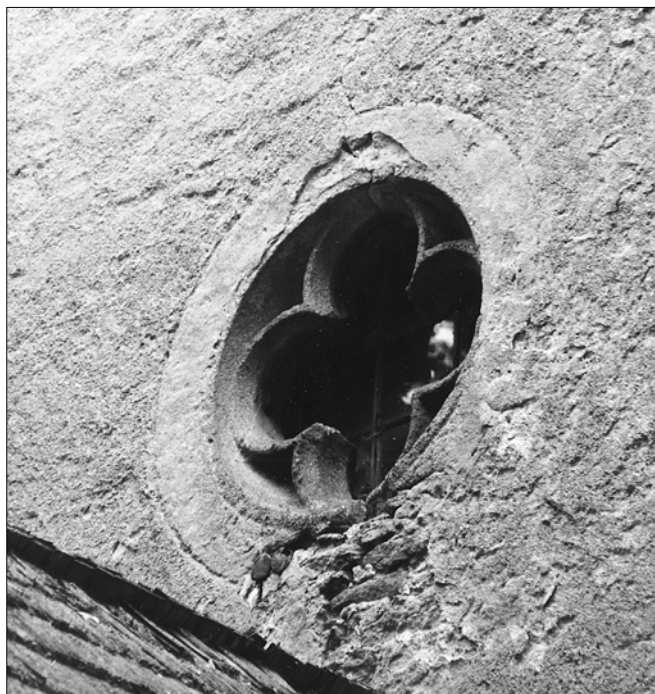
V západním průčelí lodi je do plochy trojúhelného štítu sedlové střechy umístěno kruhové okénko s kamenným ostěním s čtyřlístou kružbou. Průzkum z podkroví lodi prokázal nad dnešní cihelnou valenou klenbou lodi, přesahující do krovu, obrys omítané plochy půlkruhového tvaru. Je tak prokázáno, že již před vznikem dnešní klenby v 17. století přesahoval interiér

lodi do střešního krovu. Absence jakýchkoliv pozůstatků po zděné klenební konstrukci nás přivádí k hypotéze, že klenba byla pouze bedněná. Tomuto mínění odpovídá shodná tloušťka štítu a západní stěny lodi. Toto atypické řešení bylo použito i v Řečici a podle našeho názoru souvisí se záměrem na zřízení interiéru, přesahujícího nad korunu podélných zdí lodi. Tam, kde byl použit plochý strop nebo klenba obvyklého uspořádání, byl prakticky bez výjimky štít zevnitř proti průčelní zdi zeslaben. S převýšením interiéru lodi pak koresponduje i poloha západního kruhového okénka vysoko ve štítové zdi.

Problematická je však z tohoto hlediska situace na protilehlém konci lodi. Jak v Řečici, tak i v Dolním Městě se totiž nad vrcholem vítězného oblouku v gotickém východním štítu lodi zachoval nevelký obdélný průchod, který je nepochybně současný s lomovým zdívem štítu, přičemž je situován do výšky korun podélných zdí lodi. V Řečici by tento průchod mohl sloužit za doklad dodatečnosti záměru na provedení valené klenby, přesahující do krovu, přičemž toto řešení by bylo přijato v době, kdy se stavělo nynější západní průčelí se štítem s vysoko položeným kruhovým okénkem. Průchod v Dolním Městě je dnes vzhledem k poloze stávající barokní klenby oddělen od interiéru lodi zazdívkou, která je překryta omítkou. Ve špaletě nečleněného těsného průchodu lze však ověřit, že na jeho boky zasahovala nepravidelně ohraničená omítka z interiéru lodi. Z toho lze vyvodit hypotézu, že průchod se původně otevíral do lodi nad vrcholem vítězného oblouku. Vzhledem k tomu, že vnitřní stěny průchodu nebyly opatřeny plnohodnotnou omítkovou úpravou, je pravděpodobné, že se otvor v lodi pohledově neuplatňoval, čehož se snad dalo dosáhnout tím, že byl běžně zakryt např. závěsným obrazem. Za doklad pro platnost záměru na použití popisovaného řešení lze považovat celkové uspořádání střešního štítu nad vítězným obloukem, realizované shodně na obou stavbách. Štít, který je podstatně tenčí než štít nad západním průčelím lodi, je totiž posunut k západnímu lici východní stěny lodi, a opět na ni bez ústupku navazuje.

Obr. 4: Dolní Město (okr. Havlíčkův Brod), kostel sv. Martina. Půdorys. Křížkované vyznačeno zdivo gotické, tečkovaním barokní a pozdější doplňky s použitím zaměření Památkového ústavu v Pardubicích (kresba J. Sommer, 1995).

Obr. 5: Dolní Město (okr. Havlíčkův Brod), kostel sv. Martina. Kruhové okno v západním štítu lodi (foto J. Sommer, 1995).

Na základě popsaných situací je tedy třeba počítat s tím, že lodi kostelů v Řečici a v Dolním Městě měly podle původního záměru být opatřeny valenou klenbou, přesahující do konstrukce krovu. Patka této klenby se v Dolním Městě nacházela na vnitřní hraně koruny podélných zdí lodi. Křivka klenby byla přibližně půlkruhová, jak to dokazuje obrys omitaného čela této klenby na obou štítech střechy lodi. Prozatím musíme připustit, že klenba mohla být provedena později (třeba v 16. století, kdy byl kostel dílčím způsobem upravován), avšak poloha okna v západním průčelí přesvědčuje, že toto řešení bylo již od počátku sledováno.

Průslušný krov lodi nejspíše nebyl vyztužen příčnými vaznými trámy v základně vazeb, neboť ty by se projevíly v interiéru. Tak je ostatně omezen i nynější barokní krov lodi. Původní krokve byly velmi pravděpodobně přibližně uprostřed své délky podepřeny na podélném trámu, vetknutém na koncích do zdiva střešních štítů. Pozůstatkem takového řešení krovu by mohly být nepravidelné prohlubně při hranách západních štítů v Řečici i v Dolním Městě. Nutno podotknout, že takto situované dutiny ve štítech sedlových střech středověkých kostelů najdeme častěji, bohužel jim však dosud nebyla věnována soustavná pozornost. Pokud by tento systém byl uplatněn i zde, patrně bychom museli počítat s tím, že podélné podpěry krokví byly vezděny jen do západních štítů. Ve štítech nad vítěznými oblouky zatím nejsou příslušné prohlubně vidět; mohly však být později zazděny.⁶⁾

Je pravděpodobné, že interiéry lodí, příp. i jiných částí středověkých kostelů zasahující do krovu se uplatnily u většího počtu staveb. Zatím jich však máme dokumentováno jen velmi málo. Přitom toto řešení bylo běžné jak v Itálii, tak i v zaalpských zemích po celý středověk. Z dosud doložených případů lze upozornit na zastropení lichoběžníkového průřezu v lodi kostela v Havlíčkově Borové (okr. Havlíčkův Brod),⁷⁾ podobné řešení v kostele v Podolí (Praha 4) a nízké - možná pozdější - segmentové klenby nad korunami po-

délných zdí kostelů v Husinci (okr. Prachatice) a v Třešti (okr. Jihlava). Lze mít za to, že znakem takového stropu lodi nebo jejího prostého otevření do krovu v některých případech mohl být převýšený vítězný oblouk presbyteria, pokud překračovalo výrazně výšku lodi (Straškov, okr. Litoměřice⁸⁾).

Systémy s podélnými výztuhami pod středy krokví jsou typické pro architekturu severozápadní části Evropy. Výztuhy jsou zde často používány k zavěšení stropů, připomínajících v řezu záklenek gotické mnišky. Podobný tvar pak mívá i dekorace, upevněná na konce trámů, vyčnívající do exteriéru.

Lodi kostelů v Řečici a v Dolním Městě je tedy třeba považovat za doklad záměru, resp. realizace u nás zatím zřídka dokumentovaného způsobu zastropení kostelních interiérů bedněnou imitací valené klenby, zavěšenou na ramená, které jsou součástí konstrukce krovu.

Pokud jde o situaci průchodů do podkrovní presbyteria nad vítězným obloukem, lze uvažovat o možnosti, že takové řešení bylo zvoleno s cílem zajištění těžko přístupného úkrytu při využití kostela jako úkrytu - refugia.

POZNÁMKY

- 1) W., V. (=Václav Wagner): Nástěnné malby v Dolním Městě pod Lipnicí, in: Zprávy památkové péče, 5, 1941, č. 3, s. 42.
- 2) M. Radová-Štiková: Poznámky k dosavadnímu datování některých raných kostelů v Čechách, in: Sborník Národního musea v Praze, řada A - Historie, svazek 37, 1983, č. 2 - 3, s. 121, 122.
- 3) P. Kroupa: O gotické architektuře v horním Posázaví, in: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, 30, 1990, s. 128.
- 4) J. Sommer: Ke stavební podobě bočních prostor středověkých venkovských kostelů, in: Umění, 39, 1991, s. 352.
- 5) J. Sommer: Pozůstatky neznámé středověké stavby ve zdivu kostela v Řečici u Humpolce, in: Sborník Společnosti přátel starožitností, 4, 1996, s. 105 - 110.
- 6) Zatím poměrně vzácně byla tato pozice podélné výztuhy pod středy krokví, vetknuté do štítového zdiva, prokázána nad nejstarší částí obytného stavení dvora čp. 1 v Krnině (okr. Český Krumlov).
- 7) J. Sommer: Strop lodi kostela v Havlíčkově Borové, in: Zprávy památkové péče, 52, 1992, č. 3, s. 22 - 23.
- 8) J. Sommer: Ke stavebnímu vývoji kostela ve Straškově, in: Památky a příroda, 11, 1986, č. 4, s. 214 - 215.

ZUR URSPRÜNGLICHEN GESTALT GOTISCHER KIRCHEN IN ŘEČICE UND DOLNÍ MĚSTO

Auf Grund der Erforschung von zwei gotischen Dorfkirchen in Řečice und Dolní Město bewies man, daß bei beiden das Schiff ohne Decke gewesen oder wenigstens geplant worden war. Den Innenraum beider Kirchen darf man deshalb wie den in den Dachstuhl reichenden rekonstruieren. Zur Lichtzuführung ins Schiff dienten die hoch in der Giebelfläche situierten Fenster.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Řečice (Bez. Pelhřimov), Allerhl. Dreifaltigkeitskirche. Schematischer Grundriss. Kreuzschraffiert - gotisches Mauerwerk von zwei Bauphasen aus dem 14. Jh., dünn kreuzschraffiert - um 1400 errichtete Sakristei, punktiert - barocke Ergänzungen (gezeichnet von J. Sommer, 1995).

Abb. 2: Řečice (Bez. Pelhřimov), Allerhl. Dreifaltigkeitskirche. Schiff, Westwand (Aufnahme J. Sommer, 1995).

Abb. 3: Řečice (Bez. Pelhřimov), Masswerk des vermauerten Fenster im Westgiebel des Schiffs, Ansicht vom Dachboden (Aufnahme J. Sommer).

Abb. 4: Dolní Město (Bez. Havlíčkův Brod), Hl. Martinskirche. Grundriss. Kreuzschraffiert - gotisches Mauerwerk, punktiert - barocke und spätere Ergänzungen (Mit Benützung der Vermessung vom Institut für Denkmalpflege Pardubice, gezeichnet von J. Sommer, 1995).

Abb. 5: Dolní Město (Bez. Havlíčkův Brod), Hl. Martinskirche. Rundfenster im Westgiebel des Kirchenschiffs (Aufnahme J. Sommer, 1995).

(Übersetzung J. Noll)